

Filológia és textológia a régi magyar irodalomban

**Tudományos konferencia,
Miskolc, 2011. május 25–28.**

**Filológia és textológia
a régi magyar irodalomban**

**Tudományos konferencia,
Miskolc, 2011. május 25–28.**

Szerkesztette
Kecskeméti Gábor
Tasi Réka

Miskolci Egyetem BTK
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Miskolc, 2012

Készült a Miskolci Egyetem
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetében
és Irodalomtudományi Doktori Iskolájában

© Kecskeméti Gábor, Tasi Réka és a szerzők, 2012

ISBN 978-963-661-986-2

Felelős kiadó: Kecskeméti Gábor, az ME BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének igazgatója,
az Irodalomtudományi Doktori Iskola vezetője
A borítón látható fényképet Tasi Réka készítette
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

BALÁZS-HAJDU PÉTER – BOGNÁR PÉTER –
HEVESI ANDREA – SINKA ZSÓFIA

SZEGEDI KÍSÉRLET A 17. SZÁZADI MAGYAR VERS
GÉPI FELDOLGOZÁSÁRA*

FILOLÓGIA ÉS
TEXTOLÓGIA
A RÉGI MAGYAR IRODALOMBAN

Az RPHA 17 munkacímű adatbázis a Horváth Iván vezetésével 1972–1992 között fejlesztett, először Párizsban kiadott, majd 1993-ban és 1999-ben a hálózaton is közzétett,¹ 2009 óta pedig az eredeti adatgazdagság helyreállítása mellett továbbfejlesztett *Répertoire de la poésie hongroise ancienne* (a továbbiakban: RPHA 16) folytatása kíván lenni. Célunk – az RPHA 16 gyakorlatát követve – a 17. századi, magyar nyelvű verses szövegek sok szempontú nyilvántartásba vétele.

Az előadás első fele elméleti szempontból tárgyalja az adatbázis egészét, az előadás második fele az alapkoncepciót a négy fő szerkezeti egység területéről vett egy-egy példán keresztül igyekszik megvilágítani.

0. Az RPHA 17 munkacsoport

Az RPHA 17 a Szegedi Tudományegyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Kaposvári Egyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem együttműködésével készül. A munkacsoportot Ötvös Péter és Szilasi László vezeti, a munkacsoport tagjai – és így jelen előadás szellemi tulajdonosai rajtuk kívül – Balázs-Hajdu Péter, Béleczi Alexandra, Biczók Bianka, Bognár Péter, Etlinger Mihály, Fazekas Sándor, Gál Emőke, Giegler Orsolya, Halász Kata, Hevesi Andrea, Kiss Veronika, Kocsis Viktória, Kottes Anikó, Maróthy Szilvia, Paál Balázs, Pap Balázs, Schelhammer Zsófia, Sinka Zsófia, Szatmári Áron, Túri Tamás, Ünnep Nóra, Varga Réka, Vékony Tünde; az adatbázis alább bemutatandó négy területének felelőse: *Verstan* – Bognár Péter; *Konnotációs táblázat* – Sinka Zsófia; *Qualitas* – Hevesi Andrea; *Textológia* – Balázs-Hajdu Péter; az adatbázis informatikusa: Kovács László.

1. Az RPHA 17 szerkezete

1.1. Adatmodell

Az RPHA 17 változtatás nélkül átveszi a 16. századi adatbázis adatmodelljét. Az RPHA 16 legfontosabb elméleti felismerése a 17. századi anyagra is igaz: minden szö-

* A tanulmány az OTKA 81.563 sz. pályázata segítségével készült.

¹ Vö. HORVÁTH IVÁN, *Gépeskönyv*, Bp., Balassi Kiadó, 2006, 17–28.

veg többes számú, vagyis egy adott vers paraméterei (cím, incipit, strófaszám stb.) előfordulásról előfordulásra változhatnak. A többes számú szövegfogalom következményeképpen az RPHA 16 rekordjai nem a szövegek hordozói, de nem is maguk a szövegek, hanem mindig egy szöveg és egy hordozó találkozása.²

A 17. századi versanyagot feldolgozó, tervezett adatbázis ugyanerre az elméleti alapra épül. Úgynevezett *egyedi adatlapokon* külön leírjuk minden vers minden előfordulását, majd az így létrehozott adatlapok értékeit – az egyazon vers változataiként értelmezett szövegek esetében – közös *gyűjtő adatlapon* összesítjük. A felhasználó így – az RPHA 16 első, ill. helyreállított, utolsó változatának megfelelően – az ideális, tehát a változatok összességéként felfogott vers adatlapjának (gyűjtő adatlap) egyes mezőiben tipikus esetben több adatot is talál.

1.1.1. A 17. századi magyar nyelvű versek korpusza (1)

Az adatmodellből következik az RPHA 17 által leírni kívánt korpusz első elméleti meghatározása: a 17. század folyamán létrejött, magyar nyelvű versanyagon kívül a korpusz részét képezi minden olyan szöveg is, amelynek legalább egy változata összekapcsolódott valamilyen hordozóval a vizsgált időszak alatt, vagyis amelyet a 17. század folyamán lemásoltak. Mivel a 16. századi versanyag legnagyobb része ilyen, a két adatbázis (a meglévő RPHA 16 és a készülő 17) összeillesztése elkerülhetetlennek tűnik.

1.2. Adatszerkezet

A szöveg és a hordozó egyszeri összekapcsolódását regisztráló adatmodellre az RPHA 16 két, eltérő struktúrájú adatszerkezetet is felépít. A verseket előre meghatározott rovatokat tartalmazó adatlap segítségével közelíti meg. Az adatlap rovatait a vers különböző értékeit felvenni képes tulajdonságai képezik. Az adatbázis minden vers esetében ugyanazokat a tulajdonságokat vizsgálja (pl. a vers incipitje, terjedelme, metrikai jellemzői), ezeknek a tulajdonságoknak az értéke tér el az egyes versek, ill. a versek egyes előfordulásai esetében. De amíg a versek műfaji rendszerezése szigorú fa-struktúrát követ (az adatbázis előbb minden versről eldönti, hogy *vallásos*-e vagy *világi*, aztán, hogy *historia* vagy *nem historia*, majd pedig ezeken belül jelöli ki az egyre pontosabb és pontosabb meghatározásokat), addig a verstani besorolás már szakít a fa-struktúrával, a versek egyszerűen címkéket kapnak (pl. *szótagszámláló vers* vagy *szószámláló vers*, esetleg *szótagszámláló tendenciát mutató, de nem szótagszámláló vers*), anélkül, hogy ezek között alá-fölérendeltségi viszony jönne létre.

A megörökített adatszerkezet(ek)et – az immár lassan húsz éve használt RPHA 16 tanulságai alapján – egyetlen ponton módosítottuk. A műfaji rendszer fa-struktúrájú adat-

² GAL György, A „Répertoire de la poésie hongroise ancienne” adatmodellje, ItK, 1989, 267–272.

szerkezete helyett az RPHA 17 az RPHA 16 verstani részének mellérendelő logikáját általánosítja. Az adatbázis négy különböző területe által feldolgozott adatokat nem strukturáljuk, hanem egyszerűen felsoroljuk. A versek strukturálatlan tulajdonsághalmazai között a különböző szövegek tulajdonságainak esetleges egyezése hozza létre a feldolgozandó anyag természetéhez szerintünk leginkább igazodó, hálózatszerű szerkezetet.

A fa-struktúra hálózattal való helyettesítésére két megfontolás vezetett minket. Egyrészt a két éve tartó előkészületi munka során a *műfaj* és a *verstan* területei ellenállni látszottak a bináris oppozíciók alapján való osztályozásnak (elég, ha arra gondolunk, hogy a legtöbb *világiként* értelmezhető vers tartalmaz *vallásos* elemeket is), másrészt úgy találtuk, hogy a részben a kortárs gyakorlatból kinyert, részben utólag létrehozott terminológia a versek lényeges jegyeit sok tekintetben elfedi. Mivel a 17. század végéig létrejött magyar nyelvű költészet korabeli műfaji és metrikai rendszerezése meglehetősen nagyvonalú, egymásnak gyakran ellentmondó, utalásszerű adatok sokasága, a kialakult fogalmak (pl. *cantio* vagy *magyar ritmus*) alig mutatják meg a versek közti műfaji vagy metrikai jellegű kapcsolatokat. Ez akkor is igaz, ha bizonyos esetekben minden kétséget kizáróan azonosítható egy vers valamely tulajdonsága, például műfaja. Attól, mert egy vers műfaji szempontból *zsoltár*, még számos olyan jellemzője lehet, amely – szintén műfaji szempontból – más szövegekhez közelíti (pl. a *panasz*, a *könyörgés* vagy a *hálaadás* gyakran megjelenő motívuma). Ha egy zsoltárt a *vallásos* → *nem história* → *bibliai eredetű versek* csoportjába sorolunk, akkor műfajiságának csak egy részét tártuk fel, hiszen nem válik láthatóvá, hogy az adott vers bizonyos – nyilvánvalóan műfaji jellegű – szempontok alapján olyan versekkel is közeli rokonságot tart, mint a RPHA 16 által *siralom*, *könyörgés* vagy *hálaadó ének* megnevezések alá besorolt, ám nem zsoltár eredetű szövegek.

E megfontolások alapján a tervezett 17. századi adatbázis az RPHA 16 metrikai leírásának gyakorlatát a következőképpen fejlesztené tovább és tenné az adatbázis adatszerkezetének alapjává. Nem előre elkészített fogalmi készlet és kérdéssor segítségével igyekezne valamiféle jól strukturált rendbe sorolni a versek egyes jellemzőit, hanem minden vers esetében azoknak a legkisebb összetevőknek az azonosítására helyezné a hangsúlyt, amelyek az adatbázis részterületei szempontjából relevánsnak tekinthetők. Nem tudjuk, milyen az adott vers műfaja, de műfajiságára biztosan jellemző, ha terjedelme hatszáz strófa vagy ha összefüggő történetet mesél el. Nem tudjuk, hogy milyen az adott szöveg verselése, de azokat a verstani szempontból releváns jegyeket, amelyek a szöveget a versesség felé mozdítják el (pl. rím, állandó szótagszám, cezúra vagy refrén), azonosítani tudjuk. Az RPHA 17 egységes alapelve tehát az, hogy előre elkészített rendszertan nélkül igyekszik kigyűjteni minden egyes vers részterületenként releváns tulajdonságait, hogy az így létrejövő, hálózatszerű struktúra képes legyen bemutatni minden olyan kapcsolatot, amely egy verset valamilyen szempontból más versek csoportjával rokonít.

Más kérdés, hogy a versekben fellelhető műfaji, metrikai és – általában: – irodalomelméleti jellegű reflexiók attól függetlenül is értékesek, hogy véleményünk szerint nem építhető rájuk jól használható adatbázis. A versek irodalomelméleti jellegű reflexióira

ezért nem az adatbázis adatszerkezetének alapjaként tekintünk, hanem mint a feltárandó adatok egyik részterületére (lásd 2.3. *Qualitas*).

Eljárásunk nagy adatbázis-készítő elődünk, Apácai Csere János megoldására hasonlít. Apácai Csere, mivel nem áll rendelkezésére a *víziló* fogalma, az állatot jellemzőnek vélt tulajdonságai összegeként írja le, így jön létre a *lófejű és disznófogú tengeri hal*.³ A releváns jegyek összegeként leírt műfaj vagy metrum és a releváns jegyek megfeleléseiből kirajzolódó hálózat – reményeink szerint – hasonló eredményességgel mutatná meg az egyes szövegek rokonsági kapcsolatait. A felsorolt tulajdonságok alapján az Apácai Csere által leírt lényről nem csak azt tudjuk meg, hogy valamiféle *vízben élő ló*, hanem azt is, hogy a lovakon és a tengeri halakon túl, ami a *fogazatát* illeti, még a disznókkal is egylényegűnek tekintendő. A génállomány alapján felállított új rokonságelmélet szerint a vízilovak testvérei, úgy tűnik, valóban a cetek, unokatestvérei pedig – többek között – a lovak és a disznók.⁴

1.3. Keresés a hálózatszerű adatszerkezetben

A szövegek különböző szempontok alapján való felcímkézése káosszal fenyeget. Hogyan lehet keresni egy olyan adatbázisban, amelyben a szövegek – az általunk relevánsnak ítélt tulajdonságaik alapján – tetszőlegesen nagy számú, semmiféle strukturált rendbe nem illeszkedő címkét kaphatnak?

A probléma áthidalását a *gyakoriság* szempontjának figyelembevétele jelentheti. A relevánsnak ítélt jegyeket részterületenként előbb az előfordulás gyakorisága alapján sorba rendezve mutatjuk meg a felhasználónak. Az, hogy melyik releváns jegy hányszor fordul elő a korpuszban, már önmagában is lényegi információ (ilyen egyetlen szempont lényegi jellegének felismerése a Horváth Iván által megállapított *izo-szabály*⁵). Ezután a felhasználó, bármelyik szempontot kiválasztva, megkapja az együtt-előfordulások gyakorisági listáját, magyarul azt, hogy a kiválasztott releváns jeggyel melyik más releváns jegy fordul elő a leggyakrabban, a második leggyakrabban, és így tovább.

A strukturált rendbe nem illeszkedő, tetszőlegesen nagy számú releváns jegy áttekinthetőségének problémája ezzel talán enyhül, hiszen az adatok két legfontosabb területe (tipikus és atipikus adatok) könnyen felismerhetővé válik. Az így áttekinthetett listákból ezután a felhasználó – az RPHA 16 gyakorlatát követve – tetszőlegesen bonyolult keresőkérdést állíthat össze.

Azt, hogy mely releváns jegyek milyen gyakorisággal fordulnak elő együtt, persze nem csak az alább bemutatandó részterületeken belül, hanem a részterületek között is vizsgálhatóvá tesszük. Egy verstani szempontból releváns jegyről a felhasználó azt is

³ APÁCAI CSERE János, *Magyar encyclopaedia*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959 (Magyar Klasszikusok), 248.

⁴ Jean-Renaud BOISSERIE, Michel BRUNET, Fabrice LEHOREAU, *The Position of Hippopotamidae within Cetartiodactyla*, PNAS (Proceedings of the National Academy of Sciences), 102(2005)/5, 1537–1541.

⁵ HORVÁTH Iván, *Történeti rétegek a XVI. századi magyar metrumkincsben*, ItK, 1989, 193–205.

megkérdézheti, hogy milyen műfajt konnotáló jegyeket vonz. Az adatbázis tehát – a keresés megkönnyítése érdekében – láthatóvá teszi a hálózatszerű adatszerkezet csomópontjait és perifériáját, vagyis a korpusz bármilyen szempont alapján tipikus és atipikus halmazait.

2. Az adatbázis részterületei

Az adatbázis négy részterületet különböztet meg.

2.1. *Verstan*

Az RPHA 17 verstani része a verseket a metrikai szempontból releváns jegyek összegeként írja le. Nem sorolja őket nagyobb gyűjtőkategóriákba, verselési rendszerekbe (például *időmértékes* vagy *hangsúlyos* verselés), hanem csak regisztrálja a különböző releváns jegyek meglétét. Ilyen releváns jegy minden olyan ismétlődésen alapuló megoldás, amely – az RPHA 17 felfogása szerint – az ideális esetben ismétlődéseket nem tartalmazó *prózát* a *versesség* felé mozdítja el.

2.1.1. *A 17. századi magyar nyelvű versek korpusza (2)*

Ebből a megközelítésből következik az RPHA 17 által leírni kívánt korpusz második elméleti meghatározása: minden olyan szöveg a korpusz részét képezi, amely bármilyen metrikailag releváns jegy alapján elmozdul a prózától a versesség felé. Ezt a meghatározást még akkor is helyesnek és lényegesnek tartjuk, ha nyilvánvaló, hogy *vers* és *próza* határterületének feltárása közben nem törekedhetünk teljességre.

2.1.2. *Példák*

Kassai András *Centuria...* című kötetének (Bártfa, 1644; RMNy 2049) fejezetcímei – a latin *distinctio* hagyományának megfelelően – röviden összegzik az adott fejezet tartalmát. A *Gyulafehérvári glosszákhoz* hasonlóan a sorvégeken itt is morfémaegyezés, rím figyelhető meg.

A' Masodik
Passionis Dominicae praefigurationem;
A' szép és jeles Példázatokat
Szenvedését Urunknak, meg-mutató Figurákat.

Az Harmadik
Temporis notationem
Az üdönek fel-jedzését
Melyben Urunk végezte életét.⁶

Versnek tekintendők-e ezek a rímpárok? Az RPHA 17 erre a kérdésre nem ad választ. Nem tudjuk meghatározni, hogy hol végződik a próza és hol kezdődik a vers, de azt igen, hogy egy szempontból, a sorvégi rímek szempontjából, ez a szöveg a versesség felé mozdul el.

A rímen, a szótagszám-beli kötöttségen, a szótagok hosszának szabályos váltakozásán, a mondattani párhuzamosságokon, a cezúrán vagy a refrénen, esetleg a tipográfián kívül még számtalan metrikai szempontból releváns jegy képzelhető el. A legtöbb vers ezek közül persze nem egyetlen eljárást hasznosít, hanem egyszerre többet.

Megfelelően bonyolult példa Szentgyörgyi Gergely *Elmelkedések az örökke-valóság-rol* című könyvének (Pozsony, 1643; RMNy 2023) utolsó versbetétje. A *Mennyi csillag égen villag* kezdetű szöveg két, verstani szempontból jól megkülönböztethető részből épül fel. A mondattani párhuzamosságokra épülő szöveg egésze rímel, de az első harminckét sort nyolcasok és hetesek váltakozása adja, míg az utolsó nyolc sor hatosokból épül fel, a szöveg tehát metrumot vált. Ráadásul a vers első felében a trochaikus lejtés is határozottan felismerhető.

Menyi chillag égen villag,
Harmat menyi chöppenik;
Tengerekben, 's fellegekben
Menyi chöpp találtatik⁷

Ez a szöveg tehát az RPHA 17 szerint – verstani szempontból – a következő releváns jegyek összegeként írható le: *metrumváltás; mondattani párhuzamosság; rím; szótag-számlálás (cezúra), (x8[4,4], a7[4,3]; a6, a6); időmérték (trocheus)*.

2.2. Konnotációs táblázat

Az RPHA 17 *Konnotációs táblázata* a szövegek műfajiságát vizsgálja. Egy adott vers esetében összegyűjtjük a műfaj szempontjából meghatározónak vélt, releváns jegyeket, és ezeket minden struktúra nélkül felsoroljuk. Eljárásunkat egyrészt az RPHA 16 megjelenése óta végzett kutatások (elsősorban H. Hubert Gabriella,⁸ Oláh Szabolcs⁹ és Vadai

⁶ RMKT XVII/9, 14.

⁷ RMKT XVII/9, 77/s.

⁸ H. HUBERT Gabriella, *A 17. századi gyülekezeti énekek műfaji kérdései = A magyar költészet műfajai és formátusai a 17. században*, szerk. ÖTVÖS Péter, PAP Balázs, SZILASI László, VADAI István, Szeged, 2005.

⁹ OLÁH Szabolcs, *Hitélmény és tanközlés: Bornemisza Péter gyülekezeti énekhasználat*, Debrecen, Kosuth Egyetemi Kiadó, 2000 (Csokonai Könyvtár, 22).

István¹⁰ vizsgálatai) teszik indokolttá, másrészt az, hogy az előkészítő munka során a fennmaradt műfaji megnevezésekre nem sikerült jól használható rendszert építenünk.

H. Hubert Gabriella szerint „egy-egy gyülekezeti ének műfajáról akkor tudunk a leg-többet mondani, ha azokat műfaj-összetevők halmazaként határozzuk meg”.¹¹ Így járunk el mi is. A szövegeket a legkisebb műfaj-összetevők strukturálatlan, vállaltan különböző szempontú halmazával próbáljuk meg leírni. A versek egyes műfaj-összetevőinek – vagyis műfajiságuk szempontjából releváns jegyeinek – azonossága hálózatszerű adatszerkezetet hoz létre. Ebben az adatszerkezetben az akár egyetlen hasonló összetevővel rendelkező versek, verscsoportok közötti összefüggések vizsgálatára is lehetőség nyílik.

2.2.1. Példa

A *Márssal társolkodó Murányi Vénuszt* a szerző (poétai költeményekkel is szaporított) *historiának* nevezi. (Ezt a – szerzői – műfajmegnevezését rögzíti az RPHA 17 következő nagy blokkja, a *Qualitas*.) Gyöngyösi meghatározása ellenére a szöveg műfajának értelmezése sok gondot okozott. Toldy Ferenc *verses regénynek*,¹² Klaniczay *ál-eposznak* vagy *felnagyított epithalamiumnak*,¹³ Kovács Sándor Iván *házassági eposznak* hívja,¹⁴ Jankovics József „a Claudianus-féle panegyricusok és az epithalamiumok, illetve az egyéb történelmi és fikciós szövegek ókori mintákat követő keverékeként” határozza meg.¹⁵ Mindannyiuknak igazuk van. A konnotációs táblázat, ahelyett, hogy egyetlen fogalommal próbálná megragadni a szöveg műfajiságát, összegyűjti azokat a releváns jegyeket, amelyek egy adott vers esetében műfajt konnotálnak, vagyis amelyek alapján Toldy, Klaniczay, Kovács Sándor Iván vagy Jankovics József kialakítja a maga álláspontját. Ilyen jegyek lehetnek a *Murányi Vénusz* esetében, hogy a szöveg: *történetet mond el; kortárs történetet mond el; mindennapi cselekményt mond el; terjedelme: hosszú; tárgya: szerelem (kölcönös és beteljesült szerelem), házasság; politikai és szerelmi szál van a történetben; szereplői: arisztokraták; szereplők száma: sok; szerepelnek benne mitológiai alakok (Mars, Venus, Cupido, Minerva); vannak benne eposzi kellékek: invokáció, enumeráció; allegorikus; parodisztikus jellegű; vaskos humorú jelenetek vannak benne; vannak benne kitérők, leírások; vannak benne moralizáló reflexiók: a szerelem és a harc hasonlóságáról, a pénzről, a nemesség erkölcsi hanyatlásáról (a haza sorsáról); van benne levéltétét; fő beszédcél: szórakoztatás, gyönyörködtetés; Ovidius-, Homérosz-, Vergílius-utalások, -reminiscenciák vannak benne.*

¹⁰ VADAI István, *Mese = Ötvös Péter Festschrift*, szerk. FONT Zsuzsa, KESERŰ Gizella, Szeged, SZTE BTK, 2006 (Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 29), 261–275.

¹¹ H. HUBERT, *i. m.*, 120.

¹² JANKOVICS József, 1664: *A magyar verses regény kezdetei = A magyar irodalom története*, I, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2007, 532.

¹³ KLANICZAY Tibor, *A régi magyar irodalom* = K. T., SZAUDER József, SZABOLCSI Miklós, *Kis magyar irodalomtörténet*, Bp., Gondolat, 1961, 70.

¹⁴ *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*, II, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., Osiris, 2000, 268.

¹⁵ JANKOVICS, *i. m.*, 523.

Bármelyik – az adatbázis által meghatározott – műfaj-összetevő kereshető, így a felhasználó számos korpuszra kérdezhet rá: kérheti az adatbázistól mondjuk az összes szerelmi tematikájú szöveget vagy azokat, amelyek a házasságról szólnak. Megnézheti, milyen további jegyek, műfaj-összetevők kötik össze őket, hogy – az egyes szövegekben egyaránt azonosított műfaj-összetevők alapján – milyen műfajiságot konnotáló metszéspontjai vannak például a *Márssal társolkodó Murányi Vénusznak az Eurialus és Lucretiával* vagy az *Adhortatio mulierummal*.

2.3. *Qualitas*

A 16–17. századi elméleti irodalmunk igen gazdag. A példák azt mutatják, hogy a költészetben is számos, a szövegek megalkotásának elméletére, befogadására, retorikájára stb. vonatkozó kifejezés van. Az RPHA 17 harmadik nagy blokkja azért kapta a *Qualitas* elnevezést, mert e rész fő célja, hogy kigyűjtse a versekből és azok paratextusaiból a szövegek milyenségére, azok tulajdonságaira utaló, irodalomelméleti jellegű kifejezéseket. A *Qualitas*-blokk tehát azokat a kialakulóban lévő, irodalomelméleti megnyilatkozásokat dolgozza fel, amelyek nyilvánvalóan érdeklődésre tarthatnak számot, de amelyekre jól használható adatbázis – éppen az elméleti nyelv kialakulatlanságánál fogva – véleményünk szerint nem építhető.

2.3.1. *A Qualitas-blokk módszertana*

A *Qualitas*-blokk – az adatbázis adatszerkezetével összhangban – a szövegek irodalomelméleti jellegű kifejezéseit előre kész struktúra és fogalmi készlet nélkül gyűjti össze és dolgozza fel. Egy irodalomelméleti szempontból lényegesnek ítélt kifejezés esetében először megpróbáljuk elméletileg meghatározni azokat a releváns jegyeket, amelyek a *Qualitas*-blokk szempontjából érdekessé teszik, majd pedig azt írjuk le, hogy ezek a releváns jegyek az adott esetben milyen értéket vesznek fel.

2.3.2. *Példa*

A Historia, Enec Szerent Szerezve Az Longobardvsoc Tized Királyokról Andoinusról, és annac fiáról Alboinusról... (Valkai András, RMKT XVI/9, 6) cím *história* kifejezését a *Qualitas*-blokk szempontjából elsősorban az teszi érdekessé, hogy műfaji meghatározást hordoz. Ezzel azonban még nem mondtunk el róla mindent, hiszen irodalomelméleti szempontból nyilvánvalóan az is lényeges, hogy a kifejezés a szöveg egészére vonatkozik. A címben szereplő kifejezést ezért 1) *a szöveg egészére vonatkozó*, 2) *műfajmegjelölés* releváns jegyekkel írjuk le, majd az elméletileg így meghatározott szövegrészhez a

historia értéket rendeltük. Ezt a leírást a szövegrész szűk kontextusának idézete tenné teljessé.

Az adott fogalom lényegesnek vélt jegyeinek kiemelésére épülő gyakorlatot véleményünk szerint az teszi indokolttá, hogy – a műfajt konnotáló, ill. a metrikai szempontból releváns jegyeket feldolgozó területekhez hasonlóan – az egész anyag átvizsgálása előtt egyszerűen nem lehet képünk arról, hányféle és pontosan milyen, a *Qualitas*-blokk szempontjából releváns jegyet lehet megkülönböztetni a korpuszban.

2.4. Textológia

A készülő adatbázis – az RPHA 16 adatmodelljét követve – a többes számú szöveg-fogalomból indul ki, ennek következményeként a szövegek minden változatát feldolgozza.

A *Textológia* fejezet két fő részből áll. Egyrészt megtartjuk az RPHA 16 nélkülözhetetlen textológiai kategóriáit (mint az incipit, cím, szerző, szerzettség helye és ideje, szignáltság, ajánlás, kolofon, akrosztichon, terjedelem, felekezetiesség stb.), másrészt a lovat is odatesszük a nyereg alá: az RPHA 17 1760-ig, vagyis az ún. versújítás első dokumentumának megjelenéséig,¹⁶ minden – a fenti két definíciónak megfelelő – szöveg összes fennmaradt variánsát modern helyesírású, de a nyelvjárási alakokat megtartó változatban rögzíti. Az RPHA 17-tel így a régi magyar irodalom verses anyagának teljes, szinoptikus kiadásához is közelebb jutunk.

2.4.1. Szövegrögzítés

Az adatbázis a szövegeket ejtéstükröző átírási gyakorlattal rögzíti. Azért döntöttünk e megoldás mellett, mert a szövegbázist kettős céllal készítjük: egyfelől a verseket valamikori változataikban kívánjuk publikálni, lehetőséget teremtve mind a szövegkritikai, mind a befogadás-történeti jellegű vizsgálódásra, másrészt kereshető szövegbázis létrehozására törekszünk. A helyesírási szempontból messze nem normatív régiség szöveganyaga pedig a hangjelölés egységesítése árán válik kereshetővé.

A szövegbázist – önmagában rejlő lehetőségein túl – a megépülő adatbázis azonnali kontrolljának is szánjuk. Bármikor ellenőrizhetővé válik adatbázisunk minden állítása, s annak találatai a mellékelt szövegek alapján tovább szűrhetőek lesznek.

De magához a szövegbázishoz is rendelünk kontrollanyagot. Az egyes átiratok mellé azonnal előhívható lesz az adott forrás képe – vagyis az az önkény, melynek teret engedünk a modernizált átiratnál, bármikor összemérhetővé válik az adott szövegváltozat konkrét forrásának képével, fizikai megjelenésével.

¹⁶ MOLNÁR János, *A' régi jeles épületekről*, Nagyszombat, 1760.

2.4.2. Keresés a szövegbázisban

A szövegbázis tehát a kereshetőségnek alárendelt, modernizált átiratokra épül. A hatékony keresések érdekében azonban a modernizálás csak szükséges, de nem elégséges feltétel. Ahhoz, hogy a „vödör” szó minden alanyesetű és minden ragozott alakját egy kereséssel listázni lehessen, szükség van a szövegbázis indexelésére.

Természetesen csonkolt keresések is lehetővé válnak, ahogy az egy strófán belül együtt előforduló szavak is szűrhetőek lesznek. Lehetőség van arra is, hogy bizonyos versegységekre szűkítsük le a keresést: vagyis lehet keresni csak rím��avak közt, csak a kolofonban vagy csak a versek első strófájában.

3. Összefoglalás

Az RPHA 17 tehát négy részterületet különböztet meg: *Verstan*, *Konnotációs táblázat*, *Qualitas* és *Textológia*. A szövegek textológiai leírása – az RPHA 16 többes számú szövegfogalma alapján – a szövegek minden változatát külön rögzíti, ezekhez fényképet és ejtéstükröző átirást csatol, majd a változatokat közös gyűjtő adatlapon összesíti.

Erre az alapra épül rá az adatbázis három fennmaradó része. Az adatszerkezet mindhárom esetben ugyanaz. Mind a verstani rész, mind a műfajiságot feldolgozó *Konnotációs táblázat*, mind pedig az irodalomelméleti jellegű megnyilatkozásokat tárgyaló *Qualitas*-blokk megpróbálja azonosítani az adott terület szempontjából releváns jegyeket. Ezek a jegyek nincsenek előre meghatározva, továbbá nem illeszkednek semmiféle előre kialakított struktúrába. Az RPHA 17 (a 16. századi adatbázis verstani részének adatszerkezetét követve) megpróbálja minden szöveg esetében azokat a jegyeket rögzíteni, amelyek – a vizsgált szempontokból – az adott szöveget jellemzik. Ezek a jegyek különböző szövegek esetében persze megegyezhetnek. Az egyes versek releváns jegyeinek egyezése alakítja ki az RPHA 17 belső, hálózatszerű adatszerkezetét, és teszi kereshetővé az adatokat.

TARTALOM

Előszó (Kecskeméti Gábor)	5
A latin humanizmus hazai filológiája	11
Kecskeméti Gábor A humanista filológiai hagyomány és Magyarország	13
Ritoókné Szalay Ágnes Juhász László és a <i>Bibliotheca</i>	53
Békés Enikő <i>Scientia sexualis</i> és hercegi kultúrpolitika: egy szövegkiadás tanulságai	63
Máté Ágnes Hiányzó (?) kritikai (?) kiadás (Enea Silvio Piccolomini és <i>A két szerelmes története</i>)	79
Gedeon Magdolna Római jogi fogalmak jelentésmódosulása a középkori magyar jogban	89
Vámos Hanna Pesti Gábor állatmeséinek forrásai	101
Bartók István Egyazon mű sok különböző szövege (Leonhard Culmann latin grammatikájának hazai kiadásai)	113
Szabó András Thoraconymus Mátyás levél- és beszédgyűjteménye mint tankönyv	127
Bene Sándor Rimay vindicatus (Rimay János Justus Lipsiushoz írott leveléről)	139
Fazekas Sándor A gyöngy és az árpaszem (Prágai András: <i>Fejedelmeknek serkentő órája</i>)	189

A hermeneutikától a polémiáig: filológia felekezeti keretekben	197
Heltai János	
A perikópák 16. századi szöveghagyománya	199
Simon József	
Elég a mítoszokból!	
(A klasszikus görög irodalom premodern filológiája	
Enyedi György <i>Explicationes</i> ében, 1598)	239
Hargittay Emil	
A Pázmány kritikai kiadás	249
Ajtkay Alinka	
Pázmány Péter <i>Tíz bizonyágának</i> jegyzetkötetéről	255
Bajáki Rita	
Pázmány <i>Imádságos könyvének</i> kritikai kiadása: a szövegkritika	263
Bogár Judit	
Pázmány <i>Imádságos könyvének</i> kritikai kiadása: a tárgyi jegyzetelés	
viszontagságai	269
Maczák Ibolya	
Aranybánya a helyes olvasáshoz	
(Jeremias Drexel: <i>Aurifodina</i>)	275
P. Vásárhelyi Judit	
A filológia diadala: Szenci Molnár Albert szövegkiadásai	281
Baricz Ágnes	
Suri Orvos Mihály <i>Catholicus reformatus</i> -fordítása és előzményei	295
Petróczi Éva	
Mikolai Hegedűs János, egy teológus-fordító-grammatikus a 17. századból	307
Garadnai Erika	
Metatextualitás a felső-magyarországi hitvitában	315
A használati irodalom hagyományozódásának kérdései	323
Ferenczi Ilona	
Csát – Sárospatak – Budapest – Nyizsnyij Novgorod – Sárospatak	
(Egy hányatott sorsú graduál kiadása elé)	325
H. Hubert Gabriella	
Gyülekezeti énekköltés a 17. században	
(Kérdések és válaszok az RMKT XVII/17. munkálatai közben)	335

L. Szögedi Gabriella – Tasi Réka Könnnyek az örökkévalóságnak (Jeremias Drexel és Nyéki Vörös Mátyás egy lehetséges kapcsolatáról)	353
Szelestei N. László Áhítati irodalmunk szövegváltozatainak barokk kori jellegzetességeiről	367
Lauf Judit Egy középkori nyelvemlék, a Piry-hártya kódexe ismeretlen szövegének felbukkanása a kegyességi irodalomban	377
A magyar irodalmi hagyomány hazai filológiája	385
Sinka Zsófia Adalékok a Balassi–Rimay-szöveg-hagyományhoz	387
Tóth Zsombor A szerző neve(...t) (<i>Manu propria</i> szignatúra vs. szerzőség egy familiáris viszony textuális dimenzióiban)	397
Demeter Zsuzsa Kovácsnai Sándor Gyöngyösi-kommentárjának forrásai	409
Voigt Vilmos Vannak-e „rég magyar textológiai” problémák a mai magyar folklorisztikában?	423
Csörsz Rumen István Kisbolygók nagy bolygása (A 18. századi magyar közköltészet kritikai kiadásáról)	435
Elvek, módszerek, műhelyek	447
Vadai István Szövegkritika-kritika	449
Balázs-Hajdu Péter – Bognár Péter – Hevesi Andrea – Sinka Zsófia Szegedi kísérlet a 17. századi magyar vers gépi feldolgozására	461
Sörös Borbála Rimay-szótár	471
Vladár Zsuzsa <i>Corpus grammaticorum novum</i>	479

Zsoldos-Demjén Anetta	
Digitális szövegrögzítés TEI irányelvek alapján	491
Demeter Júlia – Pintér Márta Zsuzsanna – Czibula Katalin	
Az RMDE 18. századi sorozata és egyéb kiadások rég Magyar drámaszövegekből	505

A Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének
és Irodalomtudományi Doktori Iskolájának
további kiadványairól
a következő honlapon tájékozódhatnak kedves olvasóink:

<http://magyarszak.uni-miskolc.hu>